

Magyar Miklós

Műfaj és elbeszélésmód

ALBERT CAMUS: *AZ ELSŐ EMBER*

1958-ban Nobel-díjának honoráriumából Camus a dél-franciaországi festői Lourmarin-ben, a Fő utcában – amit ma Albert Camus utcának neveznek – vesz egy házat. A Luberon melletti lankás vidék és a szőlőültetvények szülőföldjének, Algériának a számára oly kedves, napsütötte tájaira emlékeztetik. Egy évvel később az író visszavonul ebbe a házba, hogy hat év kihagyás után egy új regény írásába kezdjen. Amikor barátja, Michel Gallimard meglátogatja, Camus elmondja neki, hogy dolgozik egy regényen, amely az „abszurd és a lázadó ciklus” után egy harmadik, a „szeretet ciklusa” lesz. Tolsztoj *Háború és békéjéhez* hasonló regényt akar írni. A háromkötetesre tervezett, ambiciózus munkának csak az első része készül el 1960. január 4-én, autóbalesetben bekövetkezett halála miatt.

1959 karácsonya előtt Camus felesége, Francine, a lourmarin-i házukban tartózkodó íróhoz utazik az ikrekkel. Az év vége ünnepi hangulatban telik. Január másodikán Francine és a gyerekek visszautaznak Avignonba. Camus barátjával, René Charral szándékozott visszatérni Párizsba, két nappal később. Már vonatjegyét is megvette, de időközben Lourmarin-be érkezett Michel Gallimard, feleségével és lányával. Michel, Gaston Gallimard, Camus kiadójának unokaöccse és Camus jó barátja, rábeszéli az író, hogy velük térjen vissza Párizsba 355 lóerős Facel Vega sportkocsijában. Camus elfogadja az ajánlatot, és január 3-án táskájába teszi útlevelét, néhány fényképet, *Az első ember* kéziratát, Nietzsche *A vidám tudomány* című könyvét és Shakespeare *Othellóját*.

A nagy teljesítményű sportkocsit Michel Gallimard megfontoltan vezeti az egyenes és kilenc méter széles úton, jó látási viszonyok mellett. Ennek ellenére az 5-ös főúton, Yonne megyében, Petit-Villeblin közelében Michel Gallimard elveszti az uralmat a kocsii felett, és nekiütközik egy útszéli platánfának. Camus szörnyethal, Gallimard egy nappal később hal meg.

Az író oldaltáskájában száznegyvennégy lapot találtak egy dossziében, mellette két kis spirálfüzetet, amelyekben a regényhez fűződő jegyzetei voltak. Ezeknek a lapoknak az átirata található a regény szövegéhez fűzött *Függelékben*. Egy nagyobb terjedelmű dossziében, amelyet Párizsba küldött bőröndjében találtak, „munkafüzete” volt, amelynek szövegét a 2008-ban megjelent *Oeuvres complètes IV* lapjain olvashatjuk.¹

Camus a legfontosabb regényének tartotta *Az első embert*. Ezzel a kritikusok is egyetértének. *A Le premier homme* [*Az első ember*] cím 1953-ban fogant meg az íróban. 1959-ben egy másik lehetséges címet is említ egy interjúban. „Valójában egy másik nevet akartam neki adni, Ádámot, ha ennek a címnek egy mitikus, hacsak nem mitológiai értelmet lehetett volna adni. [...] mindannyian, magamat is beleértve, egy bizonyos fokig »az első ember« vagyunk, saját történetünk Ádámja.”²

1 Albert Camus, *Oeuvres complètes, IV., 1957-1959*, Gallimard, Paris, 2008.

2 Uo., 1522.

Camus *Az első embert* anyjának ajánlja: „Neked, aki sose olvashatod ezt a könyvet.” A magyar fordításban nem szerepel az ajánlás másik része: „Intercesseur: Vve Camus”. Magyarul: Közbenjáró, közvetítő: Özv. Camus. Pedig ezek a szavak alapvető információt nyújtanak arról, hogy Camus milyen szerepet szánt könyvében édesanyjának. A Pléiade kiadásában a regényhez fűzött jegyzetekben olvashatjuk, hogy *Az első ember* egy részét saját fejléces papírjaira írta. Ezen áthúzta az Albert nevet, és beírta az Intercesseur szót, majd beszúrta: Vve. „Az anya egy csapásra közvetítőként szerepel [az intercesseur vallási konnotációjával] a fiú és az apa között.”³

A regény és a két rész címei – *Az apa keresése [Recherche du père]* és *A fiú vagy az első ember [Le fils ou le premier homme]* – nyilvánvaló intertextuális utalások a *Bibliára*. Tanulmányai során Camus behatóan foglalkozott a *Bibliával*. *Az apa keresése* nem pusztán a korán elhunyt apa nyomainak felkutatását jelenti. A hiányzó apa a hiányzó Isten képének felidézése is egyben. Egy lapalji jegyzetben olvassuk a regényben: „Jacques/ Kezdetől fogva, már kisgyerekkoromban próbáltam megtalálni, mi a jó és mi a rossz [...] szükségem van valakire, aki megmutatja az utat, aki megszid vagy megdicsér, nem a hatalma révén, hanem mert tekintélye van, szükségem van az apámra.”⁴ Az erkölcsi tekintély igénye készíti arra Camus-t, hogy a *Bibliát* idézze fel, de azzal a tudással, hogy Ádám, az első ember fellázadt Isten ellen. A második rész címe, *A fiú vagy az első ember*, szimbolikusan Krisztusra és Ádámra utal.

A cím után maga a hős neve: Jacques Cormery. A vezetéknev azonos Camus apai ágú nagyanyjának családi nevével. A J. C. kezdőbetűk, amelyekkel a főhőst sokszor megjelöli, Jézus Krisztust idézik fel az olvasóban. A J. C. egyébként Camus két gyermeke [Jean és Catherine] nevének is kezdőbetűje. A gyermek Jacques szinte teljes hasonmása a gyermek Camus-nek.

Az első ember műfajának meghatározása ugyanolyan problematikus, mint Sartre *Az undor* című regényének esetében, amelyet egyes kritikusok önéletrajzi regénynek tartanak, mások árnyaltabban egy kicsit önéletrajzinak, önéletrajzba hajlónak, filozófiai és önéletrajzinak, részben önéletrajzinak, félig önéletrajzinak minősítik, vagy a regény és az önéletrajz egymásmellettségét emelik ki.

Hasonlóképpen változatos *Az első ember* műfaji meghatározása is. A kritikusok egyik tábora, bár különféle jelzőkkel látja el, önéletrajznak minősíti a regényt. Jacqueline Lévi-Valensi szerint „nem lehet kétségbe vonni ennek a regénynek az önéletrajzi jellegét, még akkor sem, ha egy képzeletbeli önéletrajzról van szó.”⁵ Kelig Wei szerint *Az első ember* „algériai önéletrajz” [autobiographie algérienne].⁶ Ismét mások szerint „újfajta önéletrajz” [nouvelle autobiographie], „kissé elkendőzött önéletrajz” [autobiographie quelque peu voilée].

Egy önéletrajz általában a szerző születésével kezdődik, és kronológiai rendben eljut valamely pontig. A leginkább tárgyalt témák: születés, ifjúság, származás, a szülőik portréja, iskola, ismeretségek, sikerek és kudarcok. Ennek az önéletrajzi írásnak – hogy Camus barátját és kortársát említsük – jó példája Sartre *A szavak* című könyve.

3 Uo., 1534.

4 Camus, *Az első ember*, ford. Vargyas Zoltán, Európa, Budapest, 1995, 43.

5 Jacqueline Lévi-Valensi, *Introduction aux Oeuvres Complètes d'Albert Camus, I.*, Gallimard, Paris, XIV.

6 Kelig Wei, *Le Premier homme d'Albert Camus, une autobiographie algérienne*, Études littéraires 2001/3., 131.

Philippe Lejeune szerint az önéletírás „retrospektív elbeszélés prózaformában, amit egy valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt magánéletére, különösképpen személyiségének történetére helyezve.”⁷ A szereplő, a narrátor és a szerző azonos. Ez azt feltételezi, hogy az elbeszélés egyes szám első személyű. Az *első ember* egyes szám harmadik személyben íródott, következésképpen nem felelhet meg Lejeune kritériumainak. Lejeune kifejti, hogy az önéletrajz azonosításáért, egyben az önéletrajzi olvasásmódot a szerző és az olvasó közti megegyezésen alapuló szerződésszerűség, az önéletírói paktum [pacte autobiographique] szavatol.

Egy másik megközelítésben a kritika autofikciónak (autofiction) tartja Az *első embert*. Az autofikció egy neologizmus, amely Serge Doubrovsky *Fils* című művének borítóján jelenik meg először.⁸ Szerinte az autofikció az az eszköz, amellyel megpróbáljuk megragadni, újraalkotni, átformálni egy szövegben, egy írásműben a saját életünkben megélt tapasztalatokat, ami semmiképpen nem egy reprodukálás, fénykép, hanem egy új érték megtalálása.

Az *első ember* ezeknek a kritériumoknak meg is felel. Csakhogy a Doubrovsky által megfogalmazott műfajban a szerző, a narrátor és a főszereplő ugyanaz a személy. Akkor hát hogyan lehetne meghatározni Az *első ember* műfaját?

Azok, akik sem önéletrajznak, sem autofikciónak nem tekintik Camus regényét, „önéletrajzi regényt” (roman autobiographique), „önéletrajzi elbeszélést” (récit autobiographique), „regényt” (roman tout court), „meghatározhatatlan művet” (œuvre indéfinissable) emlegetnek. Úgy gondolom, nem tévednek azok, akik Az *első embert* több műfaj kereszteződésében helyezik el: önéletrajz, életrajz, családi regény, személyes elbeszélés, költői monológ, esszé.

Narratológiai szempontból rendkívül érdekes az egyes szám harmadik személyű elbeszélés Az *első emberben*. Azok a kritikusok, akik foglalkoznak a narrátor kérdésével a regényben, nem mulasztják el észrevételezni, hogy egy „önéletrajzi” regényben az „ő” használata legalábbis szokatlan. Azt is kiemelik a kritikák, hogy míg Az *idegenben* az egyes szám első személyű elbeszélés objektív, Az *első ember* harmadik személyű mesélése oly mértékben szubjektív, hogy az „ő”-t akár „én”-re lehetne cserélni. Ezt a paradox tényet azzal magyarázzák, hogy az olvasó a regény főhősének, Jacques Cormerynek nézőpontjából látja az eseményeket, az ő gondolatait, érzelmeit közvetíti a „mindentudó” narrátor.⁹ Ezt a vélekedést némileg árnyalni kell. Az *első ember* narratív technikája rendkívül bonyolult és változatos. A Jacques Cormery születését leíró első fejezetben a külső narrátor mindvégig megtartja objektív leíró státusát. „A kavicsos úton haladó szekér fölött sűrű, tömött felhők vonultak kelet felé az alkonyi szürkéségben.”¹⁰ A narrátor mintegy panorámáját nyújtja az eseményeknek. Rögtön az első mondat után megtudjuk, hogy „Három nappal ezelőtt [a felhők] az Atlanti-óceán fölött duzzadtak föl.”¹¹ A „mindentudó narrátor” bemutatja a baktató lovakat, a szekéren ülő arabot és a francia férfit, a szekér belsejében fekvő nőt négyéves fiacskájával. Mindent egy külső szemlélő mesél el. Még a pontos időmegjelölés is a hagyományos

7 Philippe Lejeune, *Le Pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975, 14.

8 Vö., Serge Doubrovsky, *Fils*, Galilée, Paris, 1977.

9 Vö. Jacques Lecarme – Eliane Tabonet, *Armand Colin*, Paris, 2004, 233.

10 Camus, *Az első ember*, 13.

11 Uo.

regény kelléke: „1913 őszen történt mindez.” [Camus 1913. november 7-én született.] Ez az időmegjelölés a későbbiekben bizonytalanná válik, amint a főhős nézőpontja érvényesül. A tisztán hagyományos, „mindentudó” mesélés a második fejezet elején is folytatódik. Még Jacques Cormery külső jellemzése is a realista regény kelléke. „A fedetlen fejű, rövidre nyírt, hosszú arcú, finom vonásokkal rendelkező, kék szemű, egyenes tekintetű, természetes férfi negyvenéves lehetett, mégis soványnak tűnt az esőkabátjában.”¹² De öt lappal odébb, az apa sírja előtt, mintha eltűnne az objektív, külső narrátor, hogy átadja helyét Jacques nézőpontjának, ezáltal belehelyezve az olvasót a főhős tudatába. „Nem attól árasztotta el a szívét hirtelen hullámban a gyengédség és a részvét, amit a fiú érez az elhunyt apja iránt, hanem attól a megrendült együttérzéstől, ami a felnőtt embert fogja el egy igazságtalanul meggyilkolt gyermek láttán – valami kizökkent természetes rendjéből, illetve nem is volt itt semmiféle rend, ha egyszer a fiú idősebb lehetett az apjánál.”¹³ Ezeket a gondolatokat az elbeszélő csakis a főhős nézőpontjából mondhatja el.

Ettől kezdve a narrátor mindentudó státusa megkérdőjeleződik. Ezen a ponton a kritikusok érthető módon zavarban vannak. Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy mindent Jacques nézőpontjára szűkült perspektívából látunk, és úgy érezzük, mintha nem lenne egy külső narrátor, hanem a mesélő egy „ő”-nek álcázott „én”. Mások egy belső monológot vélnek felfedezni, és úgy gondolják, hogy attól kezdve, hogy Jacques a sír előtt rájön apja valóságos életkorára, az elbeszélés egy bizonyos fokig átalakul egy belső monológgá. Valójában mindkét állításban van igazság, de sem az egyik, sem a másik álláspont nem kizárólagos érvényű.

Hosszasan lehetne idézni azokat a részeket, ahol az egyes szám harmadik személyű elbeszélést egyszerűen be lehetne helyettesíteni az első személyűvel. Ezt szinte valamennyi kritikus észrevételezi. Ugyanakkor nyitva marad az a kérdés, hogy akkor miért nem egyes szám első személyű elbeszélést alkalmaz Camus. Még olyan vélekedés is felmerült, hogy „szeméremből nem teszi ezt”. Ennél azonban fontosabb, hogy a regényben vannak olyan életrajzi elemek, amelyek egy egyes szám első személyű elbeszélésben nehezen vagy egyáltalán nem lennének elhelyezhetők.

Arra a problémára, amit a kritika úgy említ, hogy az író „időnként kilép Jacques nézőpontjából”, és ilyenkor a mindentudó külső narrátor meséli el a történetet, úgy gondolom, az a válasz, hogy Camus nem rendeli alá mondanivalóját egyetlen írói technikának sem, mint ahogy felesleges lenne elmarasztalni amiatt, hogy *Az idegenben* mindannyiszor „vét” Meursault pszichológiája ellen, amikor stílusa líraivá válik.

A regény legszebb része *Az iskola* című fejezet, amelyben tanítójának, Louis Germain-nek állít emléket Camus. [A regénybeli Bernard úr, aki egyszer valódi nevén szerepel.] Neki köszönhet, hogy a hozzá hasonló szegénységben élő gyerekek sorsát, a gyermekkori munkát elkerülte, és megnyílt előtte az út a gimnázium, majd az egyetem felé. Olivier Todd leírja, hogy Camus tanítója, Louis Germain szeretné, ha Albert gimnáziumba járna, tudja, hogy a gyerek örülne ennek, de arról fogalma sincs, mekkora szegénységben él a család. Todd idézi a tanító 1959. április 30-án kelt levelét: „Csakúgy sugárzik rólad az öröm, hogy iskolába jársz. Az arcod optimizmust

---

12 Uo., 28.

13 Uo., 33.

tükröz. És ahogy elnéztelek, soha nem gyanítottam, valójában milyen helyzetben van a családod. Nem vettem észre egészen addig, amíg el nem jött hozzám a mamád, hogy fölírjalak az ösztöndíjra pályázók listájára.”¹⁴ Camus később is mindig hálás szívvel emlékezett tanítójára.

A regény mind az önéletrajz-jellegen, mind az autofikción túllép azokban a részekben, ahol nem saját magáról és családjáról, barátairól, tanítójáról, hanem Algéria múltjáról beszél. Jacques Cormery, Camus hasonmása az apa felkutatására indul, amikor annak lakóhelyén felkeresi a gazdákat, de az apa helyett Algéria „történelmét” találja meg. Proustnál az eltűnt időt a megtalált idő követi, Camus-nél az eltűnt apát a megtalált történelem. Algéria történelmének számos korszakát felidézi a regény. Az apa keresése közben Jacques visszamegy egészen a 19. századig. Camus leírja azokat a kis házakat, amelyek a 19. században épültek szerte az országban, valamennyi faluban. Szól az üldözések elől menekülő franciákról és a mahóni spanyolokról, „akiktől Jacques anyja is származott”. Az 1905-ös marokkói háborúról, amelyben az apa részt vett, az első világháborúról, amelyben elesett. A háttérben pedig ott húzódik az algériai háború.

Algéria történelmét, a bevándorlók száműzöttségét, az itt élő népek testvérgyilkos harcait Káinra történő utalásokkal eleveníti fel az író. Az emberiség történetének eme első gyilkossága valamennyi polgári és gyarmati háború szimbólumává válik Camus-nél: aki gyilkol, testvérét gyilkolja meg. A *Biblia* szövege szerint a gyilkosság után az Úr megátkozta Káint, hogy a föld többé ne adja neki termő erejét és bujdosnia kelljen. Ekkor Káin elbujdosott az Úr színe elől, és Nód földjén, az Édentől keletre telepedett meg. Nód földje a magány, a békétlenség, a félelem, a menekülés, a száműzetés földje volt. Az *első ember*ben Nód földje Algéria.

A *Jegyzetek és vázlatok* tanúsága szerint „A könyvnek befejezetlennek *kell* maradnia. Pl.: »S a hajón, mely Franciaországba vitte vissza...«”¹⁵ Ez a megoldás megfelel az Umberto Eco által nyitott műnek nevezett regény elméletének, és a modern regény egyik sajátossága. André Gide *Mocsarak* című regényét modern regénynek nevezi. A végén – csakúgy, mint ahogy Camus tervezi – pont helyett három pont van.

Az *első ember* befejezetlen marad. De nem úgy, ahogyan azt Camus akarta. A kézirat a száznegyvennegyedik oldalon megszakad. Tudjuk, hogy Az *első ember* egy tervezett trilógia első része. Remekművektől fosztott meg bennünket az abszurd írójának ötvenhét évesen bekövetkezett abszurd halála.

14 Olivier Todd, *Albert Camus élete, I.*, Európa, Budapest, 2003, 38.

15 Camus, *Az első ember*, 294.